

sadalma. Forgácsai ezek Szegeddel foglalkozó könyveinek, s csak néhány olyan gyöngyszem akad köztük, mint a „Juhász Gyula és városa” címet viselő lírai séta.

Végül azt is meg kell mondanunk, hogy a kisebb cikkek és könyvismertetések adatot, ismeretet igen, de új gondolatot keveset tartalmaznak. Inkább érzelmi kötődések jelei, azonosulások, kapcsolatkeresések, egy-egy reflexió, egyébként mind a szegedi „regionális kultúrához” ragaszkodó következetesen tiszta magatartás tanúbizonyságai. Az igazsághoz tartozik, hogy a könyvek és néhány más tárgy nem is nagyon voltak alkalmasak gazdagabb gondolatiság kibontakoztatására. Továbbá fölvetődik: vajon milyen elméleti tájékozódás kormányozta Bálint Sándor munkálkodását, mennyiben kapcsolódik távolabbi néprajzi vagy művelődéstörténeti irányokhoz? Az életmű lezárult, de jóval nagyobb, a könyv anyaga viszont jóval kisebb, hogy ezúttal válaszolni lehessen rá. El kell fogadnunk tőle a köznek szánt utolsó ajándékát, olyan szerényen, ahogyan még maga készítette el.

A kötet címe találó. Bálint Sándor valóban a hagyomány szolgálatában töltötte el életét. Minthogy az íratlan hagyomány, a nemes provincia, a népélet, a maguk klasszikus, Bálint Sándor által is így értelmezett valójukban végleg eltűnőben vannak, hozzá hasonlóan bennük élő és értő kutatójuk sem születhet többé, halálával egy rokonszenves tudóstípus ment el közülünk. (*Magvető.*)

KÓSA LÁSZLÓ

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon

Az utóbbi években a tízkötetesre tervezett akadémiai magyar történet néhány kötetének megjelenése, a régieken kívül új, ismeretterjesztő jellegű folyóiratok megjelenítése és sikere egyaránt azt bizonyították, hogy nemcsak a közönség érdeklődése nőtt meg a történelem s elsősorban a nemzeti történelem iránt, hanem az elmúlt évtizedek tisztázó vitái nyomán s az elmélyült levéltári kutatások eredményeként felhalmozódott óriási új anyag értékelése során történettudományunk is „felnőtt” az új igények kielégítéséhez, sőt színvonalával azok feltámasztásához is hozzájárult.

A magyar történeti szintézis eddig megjelent kötetei természetesen jól tükrözik ezt az egyetemes színvonalemelkedést; mivel azonban céljuk nem lehet a részletkérdésekben elmerülő mélyfúrás, s meg kell elégedniök a részletkutatások eredményeinek összefoglalásával és rendszerezésével, ráadásul kollektív munkák, s ezért óhatatlanul érvényesül bennük is az egyes szerzők történetfelfogásának gyakran nem is csak árnyalatnyi eltérése, ezért ők sem tudják elkerülni teljesen azokat az ellentmondásokat, melyekre a hatvanas évek közepén megjelent irodalomtörténeti szintézissel kapcsolatban az egyes kötetek vitája során fény derült, és így Kosáry könyve is joggal mutat rájuk. A zöld borítójáról elnevezett s ma már általánosan „spenótnak” hívott nagy munkában, kiváló eredményei ellenére, a teljesen egységes koncepció hiánya gyakran érződik, ellentmondások feszülnek nemcsak az egyes kötetek között, de gyakran egyes köteteken belül is. A kollektív munkáknál szinte óhatatlanul jelentkező belső feszültségekkel szemben nagy előnyt jelenthet egy jól kirajzolódó egyéni koncepció érvényesülése, mint általában az egyszerűs történeti tanulmányoknál. Különösen, ha az az egy szerző akkora témát választ magának, mellyel tulajdonképpen egy teljes kollektíva munkáját végzi el.

Az ilyen méretű, igényességű történetírói vállalkozások közül az utóbbi években

a legjelentősebb Kosáry Domokosnak a 18. századi Magyarország művelődéstörténetéről írt monográfiája. Ez a könyv, egy korszakon érvényesítve módszerét, az eddigi legjelentősebb kísérlet a marxista művelődéstörténet kialakítására, létjogosultságának bizonyítására s az irányában jelentkező megnövekedett, szinte divatszzerű igények kielégítésére. Ugyanakkor óriási anyaggal dolgozó előtanulmány a történeti szintézis megfelelő kötetének munkálataihoz, amelynek azonban éppen az az érdeme, hogy nem függ a leendő szintéziskötet koncepciójától (talán nem is mindenben fogja befolyásolni azt), hanem egy nagy történelemszemélyiség vitákban próbált, mégis döntően egyéni szemléletének érvényesülését teszi lehetővé. Mégpedig egy olyan történelmi korszakkal kapcsolatban, melyet hagyományosan széttagoltan látunk s melyről ezért eddig egységes képet még marxista történeti tudományainknak sem sikerült kialakítaniok. E korszak s így a könyv vizsgálódási anyagának kezdő dátuma a szatmári béke éve, 1711, záró esztendeje pedig a jozefinizmus bukásának esztendeje, 1790. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ne kapnánk a kötetben bőséges visszapillantásokat az 1711 előtti s előrejelzéseket az 1790 utáni művelődéstörténeti jelenségekre, s ezért Kosáry legalább ne sejtetné álláspontját a korábbi és későbbi jelenségekkel kapcsolatban; mégis, a kötet gazdaságos önkorlátozással csak az időhatárok közötti folyamatokat vizsgálja monografikus alapos-sággal. Mint eddigi bírálói elismerő főhajtása is jelzi, ez az alapos-ság páratlan a maga nemében: nemcsak az eddigi szakirodalom (magyar és külföldi) úgyszólván teljes ismeretét jelenti, hanem önálló kutatások végzését is; végül pedig a kettőnek egy egységes koncepcióba illesztését, szintézis teremtését is. Stílusában pedig tárgyyszerű, értekező, de a szenvedélyességet nem nélkülöző tudományos stílust, mely polémiáiban is elegáns, de nem udvariaskodó, nem körülményeskedő, hanem az ellenvéleményét határozottan kimondó.

A hagyományos történelemszemlélet szerint, melyet a múlt század romantikus nacionalista történet- és irodalomtörténetírása alakított ki, e korszakot nem lehetett egységben felfogni: első, nagyobbik fele a Rákóczi-szabadságharc bukása utáni hanyatlás, a nemzeti szellem ájultságának ideje; a második, az 1770-es évek kezdetével jelentkező szakasz pedig a nemzeti szellem megújulásának ideje. De nemcsak a magyartalanság korszaka volt az első, hanem az általános hanyatlásé is. Ezzel a 18. századképpel szemben nagy újdonságot jelentett csirájában Marczali, majd kibontakozott formájában Szekfű Gyula felfogása, mely szerint a szatmári béke utáni fél évszázad nem a hanyatlás, hanem a lassú erőgyűjtés korszaka volt. Ráadásul Szekfű e korszak művelődéstörténeti törekvéseinek eredőjét, a Regnum Marianum magyar barokkját idealizálta, míg a nyugati felvilágosodás új jelenségeinek némelyikét, elsősorban a materializmust és a libertinizmust, az erkölcsi szabadosságot rossz szemmel nézte s ezért a hagyományos értékrendet látszólag ellenkezőjébe fordította. Ezért is, bár nem elsősorban 18. századképeért, vitatták labanc- és Habsburg-pártinak, „nagymagyar”-nak és katolikusnak minősített történelemszemléletét mind az általa „kismagyar”-nak minősített hagyományos kurucos-protestáns történelemszemlélet nevében, mind a korszerűbb, a Duna-völgyi sorsközösségre hivatkozó keleti magyarságkép nevében (például Németh László).

Kosáry egykor Szekfű tanítványa volt. Semmi sem idegenebb tőle, mint a kurucos-nacionalista történelemszemlélet s így a fordulat éve utáni dogmatikus történetírás nacionalista felhangjai nem kedvezhettek az ő történelemszemlélete kibontakozásának. A hatvanas évek elején Molnár Erik által kezdeményezett viták tehát az ő koncepciója kibontakozására valósággal felszabadító hatással voltak. Ez azonban nála nem az éppen csak elfojtott Szekfű-tanítványság újraéledését jelentette, hanem a magyar történetírás nacionalista hagyományaival való gyökeres és marxista igényű leszámolást; ennek pedig részévé vált egykori mestere nacionalizmusával való leszámolása is. Szekfű a nemzetivé váló késő barokkot idealizálta, míg a Habsburg gazdasági gyarmatosításról, gazdasági életünk hanyatlásáról szóló hagyományos liberális nézeteket elfogadta, legfeljebb a számára sem túl rokonszenves Habsburg felvilágosult abszolutizmus negatívumait igyekezett csökkenteni azzal, hogy e

gazdasági pangás okainak nagyobb részét a rendi érdekekhez való reakciós ragaszkodás számlájára írta.

Ehhez viszonyítottan Kosáry hangsúlyai többnyire az ellenkezőjünkbe fordítást jelentik; az első szakasszal kapcsolatban a marxista történettudomány és a francia Annales-kör módszereinek hasznosításával a mai nemzetközi európai történettudomány korszemléletének megfelelően a 18. századot a gazdasági és demográfiai megerősödés, a lassú erőgyűjtés századának tekinti, s Magyarország szempontjából, ahol az ország legnagyobb, a török uralom alól éppen csak hogy felszabadult harmadának újratelepítésével és újra művelésbe fogásával kapcsolatban a lakosság számának s a mezőgazdasági termelés eredményeinek az európai átlagot meghaladó növekedéséről számolhat be a történeti statisztika, még jogosultabb fejlődésről beszélni. S az ezáltal meghatározott mentalitástörténeti mozgás, a késő barokk művelődési szektorok világában jelentkező részleges modernizálódás s a művelődésnek a nagyobb embertömegek világában érvényesülő hatása, a modern köznevelés irányába történt előrelépések is pozitív fejlemények, még akkor is, ha a művelődés rendi jellegét, provinciális elemeit Kosáry nem is idealizálja.

A szatmári béke utáni első fél évszázadot tehát, akárcsak Szekfű, ő is pozitív korszakként kezeli, de egészen más kiindulópontból. A következő korszakban viszont ő nem a nemzeti megújulásra, hanem éppen az európai felvilágosodás eredményeihez való felzárkózási kísérletekre teszi a főhangsúlyt, ennek megfelelően haladás és nemzeti függetlenség kérdésében az elsőbbséget az előbbinek adja, ezért a felvilágosult abszolutizmus rendszeréről és magyar híveiről sokkal jobb képet rajzol, mint a hagyományos magyar történefffelfogás, a rendi ellenállás táborán belül pedig élesen elkülöníti a felvilágosult rendiség Bessenyei által kezdeményezett, és 1790 körül táborra szerveződő irányzatát, igen pozitívnak tekintve szerepét; ezzel szemben viszont a nemesség túlnyomó többsége által képviselt nemzetvédésben elsősorban a rendi alkotmány védelmét, lényegében reakciós törekvéseket lát. Felvilágosodás és rendiség, illetve a reakciós rendiség értékelésében megint nem távolodik messzire Szekfű korpéképtől: így nem csoda, hogy — noha részletesen nem tárgyalhatja — előreutaló megjegyzéseiben a 19. század eleje, a forradalomellenes császári-rendi kompromisszum és az úgynevezett rendi nacionalizmus kora hanyatló korszaknak, a magyar történelem hullámvölgyének minősül, Szekfű felfogásához hasonlóan.

Kosáry osztály-, illetve rétegszemlélet alapján, tehát marxistának tekinthető szociológiai alapon a korszak művelődésében három szintet különböztet meg. Az általa elemzett szintek mindegyikének művelődése dominánsan vallásos, hordozói többnyire papok, egyházi intézmények képviselői, de az egyes szintek szociológiai alapját más és más világi rétegek s osztályok nyújtják. Az első szint társadalmi bázisa elsősorban az arisztokrácia (a régi és az új arisztokrácia, Mária Terézia háborúinak és az ország gazdasági újraszervezésének tehetséges vezetőiből), de bizonyos szerepe lehet benne a középnemesség gazdaságilag legfejlettebb csoportjainak is, melyek a külföldi piacokhoz legközelebb eső területeken (a Dunántúlon, Északnyugat-Magyarországon és a Szepességben, valamint a Hegyalján) gazdálkodnak, Bécs, Szilézia és Lengyelország közelében. Ezt a szintet a szatmári béke után eleinte a modernebb nyugati hatásokat is befogadó késő barokk, majd azon belül annak végső változata, a rokokó jellemzi. A második szinten a konzervatív rendi tömegek világáig leszállt, kevésbé korszerű késő barokk tendenciák dominálnak, a késő barokk „népiesség” formájában, mely semmiképpen nem azonosítható a harmadik szint, a lakosság körülbelül nyolcvan százalékát átfogó, a rendi alkotmány sáncain kívül maradó jobbágyág művelődésével, bár arra hatással van, attól kínai fallal nincs elválasztva. Ezt a háromszintes modellt azután érvényesíti valamennyi tudatforma, illetve az ő kifejezése szerint valamennyi művelődési szektor területén (vallás és egyház, oktatásügy, könyvkiadás és sajtó, könyvtárak, tudományok, szépirodalom és a többi művészeti ág). Európai összefüggésekbe pedig úgy helyezi el, hogy megállapítja: a 18. század Európájában a polgári fejlődésben élen haladó nyugat-európai országok által képviselt centrum vagy fensík körül Észak-, Ke-

let- és Dél-Európában elmaradott perifériák rendszere alakult ki, melyeknek a század folyamán elsődleges céljuk a felzárkózás lesz a fennsík országainak fejlettségi fokához. Ennek politikai emeltyűje pedig a fennsík országainál is az abszolutizmus volt (a korábbi századok során), a 18. század perifériájának országainál viszont a kor szellemének megfelelően több-kevesebb kapcsolattal a felvilágosodás eszméihez a felvilágosult abszolutizmus formájában.

A hármasszint elméletének következetes végigvitele érvényesül valamennyi művelődési szektor területén a felvilágosodás évtizedeinek művelődése tárgyalásában is. A legfelső szint művelődésének szociológiai alapjában nagyobb szerephez jut a középnemesi elit s a kultúra hordozója, szemben a késő barokk papságával, itt elsősorban a világiak rétege lesz. A felső szintben három irányzatot különböztet meg Kosáry: a magyar jozefinistákat, vagyis azokat, akik a felvilágosult abszolutizmus híveként és szolgálatában a magyar felvilágosodást szolgálják, a rendi felvilágosodás irányzatát, vagyis azokat, akik montesquieu-i alapon a rendiséget akarják modernizálni a „nemesi demokrácia” alapján, és azokat, akik általában a jozefinizmus táborából indulva (kivéve Batsányit) mindkét másik irányzat célkitűzésein túllépnek s nem a feudalizmus modernizálására, hanem a polgári átalakulásra törekcsenek, s akik többnyire eljutottak a magyar „jakobinusok” mozgalmához.

Míg a művelődés területén úgyszólván minden pozitívum, előrevívő jelenség a felső szint három irányzatához fűződik szerinte, addig a második szint rokokóba hajló késő barokk „népiessége” retrográd politikai tartalmi következtében e kor-szeletben talán még erőteljesebb elmarasztalás áldozata lesz, mégpedig azon az áron, hogy a debreceniek népiességét ettől igen élesen elkülönítve részben a harmadik szint, vagyis a valódi nép világához közelíti, másrészt a debrecenieket (Földi, Csokonai, Fazekas) és Daykát Kármánnal együtt a felső szint harmadik irányzatához, a polgári átalakulását küzdőkéhez közelíti.

A kor egyik legfontosabb harci kérdésével, a nyelvújítással kapcsolatban is megkönnyíti a hármasszint modellje Kosáry számára a különböző nyelvújítási frontok minősítését. A nyelvújítás számára azonos (néhány nyugati történész s néhány nyelvtudósunk felfogásának megfelelően) a nyelvi standardizálással, vagyis a nyelvi egységesítéssel és normalizálással. Ez pedig Európában mindent bizonyos társadalmi feltételek kialakulásával függött össze, melyek időben általában a feudális és a polgári társadalom közötti átmenet időszakában, de még mindenütt a feudális rendszeren belül jöttek létre. Nálunk a rendi felvilágosodás magyar nyelvűség-igényével összefüggésben, Bessenyei röpirataiban jelentkezett s a felső szint nyelvújítását általában az jellemezte, hogy irodalomban és tudományos nyelvben egyaránt, felzárkózó jellegénél és nyugatra nyitottságánál fogva nem volt purista. Ezzel szemben a második szint, a provinciális nemesség kultúráját képviselő szint számára a nyelvi purizmus, az idegen szavak kiirtása s ezzel lényegében sokszor a nyelv szelleme ellen vétő tükörszavak tömegének alkotása volt jellemző, s II. József nyelvrendeletére a rendi ellenállás széles reakciós táborának ténylegesen ez volt a válasza.

Bármilyen terjedelmű recenzió sem engedhetné meg magának azt a luxust, hogy Kosáry művének teljességéhez szöjlon hozzá; egyes részletkérdéseikhez csak az egyes művelődési szektorok történetének szakemberei szólhatnak hozzá az illetékség kellő fokán. Én is elsősorban irodalomtörténészként érezhetnék némi kompetenciát a részletkérdésekhez való hozzászólásra s ezzel önmagával is hódolok Kosáry teljesítménye előtt, aki képes volt az egész mezőny átfogására. S nemcsak mennyiségileg, bár adataihoz is alig lehet valamit hozzátenni. Megjegyzéseim egy része csak kiegészítő jellegű; hogy polémikus megállapításaim nem mind csupán irodalomtörténeti jellegűek, az arra vezethető vissza, hogy Kosáry „történeti” koncepciójával kapcsolatban is felmerültek bennem olyan kételyek, melyek a „hangosan gondolkodásnak” erre a formájára kényszerítettek.

Kisebb megjegyzéseim: a 269. lapon azt írja, hogy a felvilágosodás évtizedeiben, a század második felében fejletlenebb viszonyok között pozitív szerepe lehet nemcsak a materializmusnak, hanem a mérsékelt deizmusnak is, melyen a francia

fejlődés már túllépett. Ez az árnyalt megállapítás teljesen igaz a keleti periféria országainak vonatkozásában s magyar vonatkozásban is, de épp francia vonatkozásban kissé leegyszerűsítőnek tűnik. A materializmus, mint radikális ismeretelméleti álláspont ugyanis a Kosáry által nem említett, de nyilvánvalóan vele összetartozó szintén radikális vallásfilozófiai állásponttal, az ateizmussal együtt vallásfilozófiai szempontból radikálisabb a mérsékelt deizmusnál, de társadalomfilozófiai- és politikailag nem biztos ez a megfelelés; sőt a franciáknál az „igazi” jakobinizmus egy rousseau-ista deizmusra inkább emlékeztető vallásfilozófiai álláspont kíséretében fogja „korszerűtlenné” tenni az enciklopedisták második nemzedékének materializmusát, a guillotint is igénybe véve a még élő materialisták és szenzualisták ellen; nem oly könnyű tehát egyértelmű fejlődésvonalakat meghúzni ideológiai téren sem s a korszerűség kérdése néha bonyolultabb. A 270. lapon helyesen vitatja a régi preromantikaelméletet, hangsúlyozva az ember mindenoldalú felszabadítására törő felvilágosodás egyetemességigényét, de néha mintha kissé egybemosná az érzelmesség és érzékenységi kategóriáit. A 295. lapon Herder jóslatáról helyesen értekezve nem említi, hogy míg annak negatív kicsengése összefügg Herder pozitív szlávelfogultságaival, a humanitáslevelekben történt korrekciója viszont Herder gyűlöletével az abszolutizmus minden válfajával, adott esetben II. Józseffel szemben. A 621. lapon Báróczi alkémista voltáról írva csak azt jegyzi meg, Kazinczy hogyan ütközött meg rajta, Székely testőr alezredes hatására vezetve vissza az egészre, akinek pedig csúnya sikkasztási ügye is volt e szenvedélye miatt. De Kazinczy később, Báróczi halála után kissé pletykaszerűbb, de megértőbb magyarázatot is talált Báróczi „eltévelyedésére”, Rummy Károly Györgyhöz írott egyik levelében (Kazinczy lev. VII. 244—245.). Finoman sejteti, hogy Báróczi a testőr éveiben szerzett nemi baját akarta az alkémiával kúrálni. Végső részletmegjegyzésem egy Kosárynál szokatlan, valószínűleg kissé pongyolán megfogalmazott mondatra vonatkozik. Ha mégis szándékosan fogalmazott így, nagy fölfedezésről van szó, akkor viszont forrására illet volna hivatkoznia. A 688. lapon ugyanis azt írja Kossovich Józsefről, hogy „... utóbb Csokonai: *A reményhez* című versének dallamát komponálta.” Az irodalomtörténetész-köztudat ugyanis eddig, néhány Kazinczy-utalásra támaszkodva, úgy tudta, hogy Csokonai írta versét Kossovich dallamára s Juhász Géza épp ehhez fűzte kalandos feltevését a Csokonai-vers „nemzeti dal” jellegéről.

Most néhány szót lényegesebb kérdésekről. Úgy tűnik, Kosáry háromszintes modellje, melynek eredményeit jogos elégedettséggel konstatálja könyve utószavában, nem mindig tudja elkerülni a leegyszerűsítés veszélyét. A nyelvújítási purizmust aligha lehet egyértelműen a provinciális nemesi második szint rovására írni, amikor például Németországban, amely pedig Kosáry szerint is 18. századi felemelkedésével példát mutatott Kelet- és Kelet-Közép-Európa népeinek, a nyelvi frontok közül talán a legradikálisabban polgári jellegű épp a purizmus volt. Nemcsak ebben a szakaszban, de később is erősen németes műveltségű s életük valamelyik szakaszában német egyetemeken megforduló írók voltak a purizmus fő képviselői (például később Döbrentei), míg elítélésében Bessenyeivel és Kazinczyval, valamint a késői, reakcióssá váló Verseggyvel egyetértett a Debreceni Grammatika is, melyről pedig Kosárynak sincs túl jó véleménye. Az 1790-ig terjedő korra érvényes a nyelvújítás és standardizálás azonosítása, de Kosáry gyakori előrejelzései szerint ez az azonosítás a későbbi, úgynevezett irodalmi nyelvújításra is alkalmazható; ezt pedig már vitathatónak tartom.

A legalapvetőbb problémának azonban a rendi nacionalizmus szakkifejezésének nem eléggé differenciált s nem kellően tisztázott értelmű használata látszik. Már Szekfű is használta, de arra a korra vonatkozóan, melyet — a 19. század első 3 évtizedét — a rendi nacionalizmus korának minősített, elég határozott és szűkített értelemben s rendi színezetű nacionalizmusnak is nevezte. Marxista történettudományunk jóval tágabb értelemben használja, legtöbbször a feudális nacionalizmus szinonimájaként s ez Kosárynál is megtalálható. A feudális nemzet, a natio hungarica azonban, mint a hungarus-tudat jelensége is mutatja, bármely etnikumú és nyelvű magyarországi nemes rendű emberek összességét jelenti, a modern naciona-

lizmus viszont a közös etnikumú és nyelvű emberek közösségi tudata. A magyar felvilágosodás évtizedeiben például Bessenyei röpirataiban stb. ez a modernebb nacionalizmus van előretörőben, előbb csak úr és paraszt nyelvi közösségének, de a nyolcvanas évek magyarkodásában már időnként a politikai — bár elmosódottan használt — egységnek értelmében is. Mind a Magyarország története 5. kötete, mind Biró Ferenc egyik tanulmánya azt igazolja, hogy az 1790-es évek fordulója körül a rendi nemzettudat burkában erős korszerű és a polgári nacionalizmus irányába mutató tendenciák erősödtek föl; Kosáry a jórészt nem rendi származású lelkes nacionalisták többségét is odaadja a provinciális rendi második szintnek. Feudális vagy rendi nacionalizmusnak minősíti a szatmári béke utáni — többnyire jezsuitáktól hordozott és latin nyelvű — s a 19. század eleji, immár magyar nyelvű és a nemzetfogalmat már csak a rendek magyar etnikumú és nyelvű elemeire korlátozó nemzetfogalmat is, mely, ha rendi alapú is, de ebben a vonatkozásban tényleg a kifejtett nacionalizmus legfontosabb elemeit előlegezi s különösebb törés nélkül fog egységes nemzettudattá tágulni, például Vörösmarty Zalánjában, ahol az egységes honfoglaló magyarság elleni bodrogközi lázadás már nemzetiségi megmozdulás, a meghódoltak lázadása. Néha Kosáry is bizonytalankodik terminológiájában, amikor a 19. század elejére előreutalva a rendi nacionalizmus vagy *prenacionalizmus* jelenségeiről beszél. Azt hiszem, ennek a prenationalizmusnak az 1790 körüli jelentkezése az oka annak, hogy például Csokonaira oly nagy hatással lehetett Dugonics magyarkodása, hogy pályájának több szakaszán mutat affinitást az idegengyűlöletet is súroló túlzó nemzeti öntudatra stb., s azt hiszem, nyugodtan kimondhatjuk, nemcsak a felső szint Kosáry elemzte táborai között van kölcsönös átjárás ebben az időszakban, hanem a felső és második szint között is.

Nagyon jó, hogy Kosáry hangsúlyozza Kazinczy fogsága utáni közeledését nemzeti osztályához s ezzel a túlzott irodalomtörténész Kazinczy-kultusz leépítéséhez járul hozzá. De ez nem jelenti azt, hogy a második szint provinciális rendi nacionalizmusához közelít, hanem inkább azt, hogy — ha Kosáry modelljét szabad kivetítenem a 19. század elejére is — az első szint világának korábbi, felvilágosult kozmopolitizmusa meggyengülőben van s oda is betör, elsősorban a Sturm und Drang és a romantika második hullámának, a nemzeti romantikának a hatására a modern európai nacionalizmus szelleme, mégpedig a császári-rendi kompromisszum bomlásával, a tízes évek második felétől oly felgyorsult iramban, hogy Kazinczy, minden közeledése ellenére, lemarad a „vonatról” s még mindig túl erős felvilágosult kozmopolitizmusával magára marad. Legjobb tanítványai és neológus harcostársai azonban, Kölcseyék, a romantikába továbbmenve azt bizonyítják, nem teljesen jogosult Kosáry fejlődésrajza, mely a felvilágosodást túlzottan a polgári forradalom előkészítésével azonosítja, ezért nem veszi észre a polgári fejlődés két szakasza közötti konfliktusok lehetőségét, társadalom- és embereszményük szűkszerű divergenciáját s ezért a forradalommal szembeforduló korai romantikát a felvilágosodással szembefordulóként fogja fel, nem érzékelve a felvilágosult és a romantikus forradalomelutasítás rokon mozzanatait, majd azt, hogy épp emiatt a forradalom vagy a forradalmi mozgalom bukása után is tovább élhet a felvilágosodás, sőt viszonylag békés továbbfejlődési lehetőségei vannak a romantikába, nem utolsósorban az organikus és evolucionista történeletfilozófia alapján.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a könyv tulajdonképpeni tárgyát képező korban Kosáry modellje a jelenségek többségének megközelítésében ne bizonyult volna rendkívül hasznosnak. Az újabb irodalomtörténeti tanulmányok jó része, így az enyémeik is, már élnék az ő terminológiájával és eredményeivel. Ezért az utóbbi évek legnagyobb tudományos eseményének e kor megközelítésében, minden vitát kiváltó jellege ellenére is, Kosáry könyvét tartom. (*Akadémiai.*)

CSETRI LAJOS